

Recai-zâde Mahmud Ekrem'in Uyarlama Oyunu "Atala Yâhut Amerika Vahşileri"ndeki Kişilerin Psikanalitik Çözümlemesi¹

Büşra BOZA² & Mümtaz SARIÇİÇEK³

Öz: On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren gelişmeye başlayan edebiyat bilimi, konusunu insandan aldığı için psikolojiyle iç içedir. Modern psikolojide Sigmund Freud'un bilinçaltını keşfetmesiyle başlayan psikanaliz çalışmaları, Carl Gustav Jung, Alfred Adler, Jacques Lacan gibi ünlü psikiyatrların teorileri ile gelişmiştir. Başlarda tıp ve psikoloji çerçevesinde yürütülen psikanaliz, zamanla edebiyatın çalışma alanına girmiş; edebiyat bilimciler estetik değer araştırması olan metin çözümlemelerinde psikolojinin verilerinden yararlanma imkânı bulmuştur. Analitik psikolojiye farklı bir bakış açısı getiren İsviçreli psikiyatrist Carl Gustav Jung'un, "ilkörnek" (archetyp) ve "psikolojik tip" kuramları hem psikolojide hem de edebiyat biliminde yeni yollar açmıştır. Jung'un üzerinde çalışmalar yaptığı "ilkörnek" kavramı, insan zihninin en karanlık bölgesi olan ortak bilinçdışındaki ilk imgeler olarak tanımlanmaktadır. Din, dil, ırk farkı gözetmeksizin bütün insanlarda kendiliğinden var olan ilkörnekler, hayatı anlamak ve anlamlandırmak için büyük bir yarar sağlamaktadır. İlkörnek kuramının edebiyat biliminde kullanılmasıyla ortaya çıkan "ilkörneksel eleştiri", "psikanalitik inceleme"nin önemli bir kolu hâline gelmiş; edebî eserin derin yapısını kavrama ve evrensel düzeyde estetik değer yargılarına ulaşma imkânı vermiştir. "Psikolojik tip" (Jung tipolojisi) kuramında, bilinci kavrama ve aydınlatma amacı güden Jung, bilincin "duyum", "düşünce", "duygu" ve "sezgi" olarak dört işlevinden söz etmektedir. Bu dört işlevin bilinç düzeyinde belirmesiyle "içe kapanık" ve "dışa yönelik" biçiminde iki temel tutumun ortaya çıktığını söyleyen Jung, bunların dört işlevle birleşmesiyle sekiz psikolojik tipin oluştuğunu anlatır. Bu kuramın edebî eserlerdeki şahısları incelenme amacıyla kullanılması gittikçe yaygınlaşmaktadır. Edebî metne bu bağlamda yaklaşmak şahıs kurgulamalarının okur üzerinde bıraktığı etkinin yönlerini ve değerlerini kavramada işe yaramaktadır. Bu çalışmada, Tanzimat döneminin öncü yazarlarından olan Recai-zade Mahmud Ekrem'in uyarlama oyunu Atala yâhut Amerika Vahşileri'nin şahıslar kadrosu "psikolojik tip" ve "ilkörnek" kuramı esas alınarak çözümlenmiştir. Bu inceleme doğrultusunda oyunda yer alan kişilerin içe kapanık duygusal, dışa yönelik duyumsal ve içe kapanık sezgisel olmak üzere üç farklı tipte olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca şahıslar kadrosunda ilkörneksel benlik kurgulamasına göre "bakire" "savaşçı" "gölge" ve "yaşlı bilge"ye rastlanmıştır. Oyunun asıl kahramanı Atala'nın dini hassasiyeti ve trajedisiyle içe kapanık duygusal; Şaktaş'ın cesareti, vefası, fedakârlığı aynı zamanda doğa sevgisiyle dışa yönelik duyumsal bir tip olduğu tespit edilmiştir. Oyunda aktif olarak rol almasa da karşı güç işleviyle asıl kahramanları engellemeye çalışan Simagan'ın gölgesini aktif biçimde kullandığı, dışa yönelik duyumsal bir tip olarak acımasızlığı ve vahşiliğiyle etrafındaki insanlara zarar verdiği gözlemlenmiştir. Son sahnede ortaya çıkan Misyoner'in ise yardımcılık işleviyle Atala ve Şaktaş'a yol gösterdiği aynı zamanda yazarın iletmek istediği tematik mesajın taşıyıcılığını yaparak okuyucuyu/seyirciyi eğitmek amacıyla olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Recai-zade Mahmud Ekrem, Atala yâhut Amerika Vahşileri, tiyatro, metin tahlili, psikolojik tip, ilkörnek (arketip)

¹ Bu makale Prof. Dr. Mümtaz Sarıçiçek danışmanlığında hazırlanan aynı zamanda SDK-2023-12581 proje koduyla ERÜ BAP birimince desteklenen "Tanzimat Dönemi Öncü Yazarlarının Tiyatro Eserlerindeki Şahısların Psikanalitik Çözümlemesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, busraboza@gmail.com, 0000-0001-9016-5252

³ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mumtazs@erciyes.edu.tr

Psychoanalytical Analysis of the Persons in Recai-zâde Mahmud Ekrem's Adaptation Play 'Atala Yâhut Amerika Vahşileri'

Abstract: *The science of literature, which started to develop from the middle of the nineteenth century, is intertwined with psychology because it takes its subject from human beings. Psychoanalysis studies, which started with Sigmund Freud's discovery of the unconscious in modern psychology, developed with the theories of famous psychiatrists such as Carl Gustav Jung, Alfred Adler, and Jacques Lacan. Psychoanalysis, which was carried out within the framework of medicine and psychology at the beginning, gradually entered the field of study of literature; literary scientists had the opportunity to benefit from the data of psychology in text analysis, which is aesthetic value research. Swiss psychiatrist Carl Gustav Jung, who brought a different perspective to analytical psychology, serves both psychology and literature with his theory of "archetypes" and "psychological types". The concept of archetype, which Jung worked on, is defined as the first images in the collective unconscious, which is the darkest region of the human mind. Since they are in the common memory of humanity, archetypes that exist spontaneously regardless of religion, language or race provide a great benefit to us in terms of understanding and making sense of life. Archetypal criticism, which is handled in terms of literary science, has been one of the criticism methods used by literary scientists in terms of analyzing the common values of the literary work that appeal to the universal and presenting different reading styles against the work. In the theory of "psychological types" (Jung typology), Jung, who aims to comprehend and illuminate consciousness, talks about the four functions of consciousness as "sensation", "thought", "emotion" and "intuition". Stating that two basic attitudes emerged as "introvert" and "outward-oriented" with the raising of these four functions to the level of consciousness, Jung states that eight psychological types are formed by the combination of four functions and these basic attitudes. In terms of literary science, the theory of psychological types helps to reveal the aesthetic value of the text by shedding light on the analysis of the persons in the literary work. In this study, the characters of Atala or American Wilds, the adapted play of Recai-zade Mahmut Ekrem, one of the leading writers of the Tanzimat period, were analyzed based on the theory of "psychological type" and "archetype". In line with this analysis, it was observed that the people in the game were of three different types: introverted emotional, extroverted sensory and introverted intuitive. In addition, according to the archetypal self-construction, "virgin", "warrior", "shadow" and "old wise" were encountered among the characters. The main hero of the play, Atala, is an introvert and emotional with her religious sensitivity and tragedy; It has been determined that Şaktaş is an externally sensitive type with his courage, loyalty, sacrifice and love of nature. Although he does not take an active part in the play, it has been observed that Simagan, who tries to prevent the main heroes with his counter-force function, actively uses his shadow and, as an externally sensitive type, harms the people around him with his ruthlessness and brutality. It has been seen that the Missionary, who appears in the last scene, guides Atala and Şaktaş with his assistant function and also aims to educate the reader/audience by carrying the thematic message that the author wants to convey.*

Key Words: *Recai-zade Mahmud Ekrem, Atala or the Wild Americans, theatre, text analysis, psychological type, archetype.*

Giriş

Edebiyat biliminin modern bir bilim olma yolundaki ilk adımları XIX. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Konusunu insandan aldığı için sosyoloji, tarih, felsefe, psikoloji gibi bilimlerle iç içe olan edebiyat, bu bilimlerin verilerinden faydalanarak disiplinler arası çalışmaların doğmasına olanak vermiştir. Modern psikolojide Sigmund Freud'un bilinçaltını keşfetmesiyle başlayan psikanaliz çalışmaları, Carl Gustav Jung, Alfred Adler, Jacques Lacan gibi ünlü psikiyatrların teorileri ile gelişmiştir. Başlarda tıp ve psikoloji çerçevesinde yürütülen psikanaliz, zamanla edebiyatın çalışma alanına girmiş; edebiyat bilimciler estetik değer araştırması olan metin çözümlemelerinde psikolojinin verilerinden yararlanma imkânı bularak farklı okuma biçimi sunmuştur (Sarıççek, 2020, ss. 13-14).

Analitik psikolojinin önemli isimlerinden İsviçreli psikiyatrist Carl Gustav Jung, “arketip” (ilkörnek) ve “psikolojik tip” kuramlarıyla hem psikolojiye hem edebiyat bilimine yeni bakış açıları sunmaktadır. Köken itibarıyla eski Yunanca olan arketip, “arche” ve “typos” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmekte Türkçede bu kavram “ilkörnek”, “asıl numune” şeklinde karşılanmaktadır (Sarıççek, 2020, s. 17). Bu çalışmada kavramı karşılamak üzere “ilkörnek” ifadesi kullanılmaktadır.

Platon’un idea kavramıyla eş değer görülen ilkörnekler Jung tarafından insan zihninin en karanlık bölgesi olan ortak (kolektif) bilinçdışındaki “ilk imgeler” şeklinde tarif edilmektedir. Dünya kurulduğundan beri din, dil, ırk farkı gözetmeksizin insan zihninde doğuştan ve kendiliğinde var olan ilkörnekler, hayatı anlamak ve anlamlandırmak açısından insana büyük yarar sağlamaktadır (Jung, 2017, s. 17). “İlkörneksel eleştiri”, edebî eserin evrensele seslenen ortak değerlerini çözümlemesi ve farklı okuma biçimleri sunmasıyla edebiyat bilimcilerin kullandığı inceleme yöntemlerinden biri olmaktadır.

Jung’un çalışmaları arasında edebiyat bilimcilerin yararlandığı bir başka önerme de psikolojik tip kuramı bağlamındaki tespitleridir. Bilinci kavrama ve aydınlatma amacı güden Jung, *Psikolojik Tipler* (2019) adıyla kitaplaştırılan konferanslarında tipleri, libidonun hareketlerine bağlı olarak “içe kapanık” ve “dışa yönelik” biçimde iki temel tutuma ayırmaktadır. Nesneye yönelik davranışlarıyla ayırt edilebilen bu iki tip, “tutum” tipi olarak adlandırılmış; bu tipin dışındakilerine de “işlev” tipleri denilmiştir.

Jung’a göre “dışa yönelik” tutuma sahip olan kişiler, dış dünyanın olaylarına odaklanırken; “içe kapanık”lar ise kendi iç dünyalarıyla ilgilenmektedir. Dışa yönelik bireyler; girişken, dobra ve şartlara uyum sağlayan yapıdadır; bu kişiler bilinmeyen durumlara karşı kaygısız ve kayıtsız bir özgüvenle yaklaşmaktadır. İçe kapanık tutuma sahip bireyler ise her şeyi içine atan, dalgın, kararsız ve bitkin bir yapıya sahiptir. Her zaman savunma hâlinde olan bu bireyler, olaylara kuşkuyla yaklaşma eğilimi göstermektedir (Stevens, 2014, s. 121).

Jung, bilincin yönelim açısından yardımcı araçlarını dört işlev olarak ele almakta ve bunları “duyum (yani duyumsal algılama) bir şeylerin var olduğunu, düşünce bunun ne olduğunu, duygu bunun hoş ya da nahoş olduğunu söyler ve sezgi de onun nereden gelip nereye gittiğini belirtir.” (Jung, 2009, s. 61) şeklinde tanımlamaktadır. Bu dört işlev ve iki temel tutum tipinin birleşmesiyle *dışa yönelik duyumsal*, *içe kapanık duyumsal*, *dışa yönelik düşünsel*, *içe kapanık düşünsel*, *dışa yönelik duygusal*, *içe kapanık duygusal*, *dışa yönelik sezgisel*, *içe kapanık sezgisel* şeklinde sekiz psikolojik tip meydana gelmektedir. Bu kuram, edebî eserlerdeki kişilerin çözümlemesinde kullanılabilmektedir.

Tanzimat dönemi öncü yazarlarından biri olan Recaî-zade Mahmud Ekrem (1847-1914), XIX. asır Türk edebiyatının yenileşme ve değişme sürecinde büyük rol oynamıştır. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi devrin sanat ve fikir adamlarının yolundan ilerleyen Ekrem Bey şair, romancı, hikâyeci ve kuramcı kimliğiyle Türk edebiyatına pek çok eser kazandırmıştır. Tanzimat devrinde yeni bir tür olarak edebiyatımıza yerleşen Batılı tiyatroya da önem veren Ekrem Bey, ikisi çeviri olmak üzere dört oyun yazmıştır.

Prof. Dr. Mümtaz Sarıççek'in danışmanlığında yürütülen “Tanzimat Dönemi Öncü Yazarlarının Tiyatro Eserlerindeki Şahısların Psikanalitik Çözümlemesi” başlıklı doktora tezinde, Ekrem Bey'in de aralarında bulunduğu “öncü yazarların” tiyatro eserleri Jung'un psikolojik tip kuramı esas alınarak incelenmiştir. Şinasi, Namık Kemal, Şemseddin Sâmî, Abdülhak Hâmid Tarhan, Samipaşazade Sezai ve Ferâizcizâde Mehmet Şakir'in telif tiyatrolarıyla sınırlandırılan tez çalışmasında Ekrem Bey'in de *Afife Anjelik*, *Vuslat yâhut Süreksiz Sevinç* ve *Çok Bilen Çok Yanılır* adlı tiyatroları ele alınmıştır. Tezden üretilen bu çalışmada yazarın uyarlama oyunu olan *Atala yâhut Amerika Vahşileri*'ndeki şahıslar, Carl Gustav Jung'un kuramlarından hareketle psikanalitik bir bakışla çözümlenmekte ve edebiyat bilimi açısından yorumlanmaktadır. Tiyatronun başat unsurlarından biri olan şahıslar kadrosunu bu bağlamda ele almak Ekrem'in oyununun estetik değerini kavrama açısından önem taşımaktadır.

Atala yâhut Amerika Vahşileri'nin Şahıslar Kadrosu

Türk edebiyatının ilk uyarlama tiyatrosu olan *Atala yâhut Amerika Vahşileri* (1873) Recaî-zade Mahmut Ekrem'in 1872 yılında Chateaubriand'dan çevirdiği *Atala* romanının oyunlaştırılmış hâlidir (Atay, 2021, TEİS). Öyküsünü Batı'dan alan bu oyun, Atala ve Şaktaş adındaki iki gencin aşklarını ve inançlarına olan tutkularını ele almaktadır.

Beş fasıllık bir dram olan *Atala yâhut Amerika Vahşileri*, “egzotik” bir oyundur. Batı'daki romantizmin öncülüğünü yapan *Atala*, bizde de oldukça sevilmiş; romantizme bağlı olan Ekrem Bey de bu eseri Türkçeye aktarıp bir yıl sonra oyunlaştırarak edebiyatımıza hem “pastoral” türü hem de “uyarlama tiyatro”yu kazandırmıştır (Parlatır, 1995, ss. 190-191).

Atala

Atala yâhut Amerika Vahşîleri'nde asıl kahraman olarak yer alan Atala, Moskokölji reisi Simagan'ın üvey kızıdır. Yerli bir anne ile İspanyol bir babadan dünyaya gelen Atala, putperestliğe inanan bir kabilede Hristiyan olarak büyümüş; on altı yaşında da annesini kaybetmiştir. Şaktaş'la tanıştıktan sonra hayatında büyük değişimler meydana gelen Atala, yaşadığı bireysel ve ruhsal çatışmalarla olay örgüsünün gelişmesini sağlamıştır.

Atala, Simagan gibi acımasız ve vahşi bir adam tarafından büyütülmesine rağmen kişilik özellikleri bakımından sessiz, sakin, anlayışlı ve fedakâr bir bireydir. Aynı zamanda cesur, dürüst, duygulu, güvenilir ve dindar olan Atala, hedefini iç dünyasına yönlendirip hissetmeye yoğunlaştığı için psikolojik açıdan *içe kapanık duygusal* tipi temsil etmektedir.

Jung'un kategorize ettiği sekiz tipten biri olan *içe kapanık duygusallık*, öznel etmenler tarafından yönetilmektedir. Jung bu tiplerin toplumda kendilerini yalnız ve kaybolmuş hissettikleri için sessiz, melankolik ve utangaç davrandıklarını ancak yakın arkadaşlarına sevgi dolu ve anlayışlı bir şekilde yaklaştıklarını belirtir (Fordham, 2008, s. 50). Atala da yaşadığı topluma ait olamamış annesiz ve babasız büyümenin eksikliğini yaşamış *içe kapanık* bir genç kız olarak çevresindeki insanlara güven duymamakta; olay örgüsü boyunca sessiz ve melankolik tavırlar sergilemektedir.

Oyunda bir reis kızı olan Atala'nın etrafındaki kadınlara, genç kızlara ve babasının adamlarına karşı mesafeli ve emredici bir tutumla yaklaştığı görülmektedir. Aslında Atala kendini dış dünyadan korumak için soğuk bir izlenim vererek toplumla uyumunu sağlayan personasını kullanmaktadır. Tanımadığı insanlara karşı da bu tutumla yaklaşması beklenen Atala, esir olarak getirilen Şaktaş'tan etkilenerek ona samimi bir şekilde davranır. Duygusal bir tip olduğu için Şaktaş'a ilk görüşte âşık olan Atala, hızla gelişen bu duygu hâliyle okuyucuyu/seyirciyi şaşırtır. Aynı zamanda masum bir insana gösterdiği anlayışlı tutumla muhataplarının takdirini kazanan Atala, olayların akışının değişmesine yardımcı olur.

Atala'nın olay örgüsünde en dikkat çeken yönü aşırıya varan duygusallığıdır. Bu durumun altında yatan en büyük sebep Atala'nın ait olmadığı bir toplumda kendini dine adayan bir annenin baskıları etrafında büyümesidir. Bundan dolayı geri çekilmeci davranışlar sergileyerek *içe kapanan* Atala, yaşadıklarını kimseyle paylaşmayıp sırlarıyla yaşamaktadır. Ancak olay örgüsünün ilerleyen kısımlarında Şaktaş'a duyduğu güvenden dolayı içinde gizlediği sırları açığa çıkaran Atala, Simagan'ın değil Lüpe adındaki İspanyol bir adamın kızı olduğunu belirtir. Atala, aynı zamanda annesinin zorlu hamilelik sürecinden dolayı çocukken hastalık geçirdiğini ve bu hastalıktan kurtulması için annesi tarafından Hz. Meryem'e adandığını söyler:

Âh! Nihâyet anam beni gayet güç tehlikeli bir sûrette dünyâya getirir... Hayâtımdan nâ-ümid olurlar... Beni ölmesin diye vâlidem... nezre kalkışır. Bekâretimi Hazret-i Meryem'e bağışlar.. Âh! İşte o belâlı nezirdir ki beni yolluyor!

(...)

On altı yaşına varmıştı ki... vâlidemi Kaybettim.. Vefâtından birkaç saate evvel idi.. Vâlidem beni yanına çağırır. Dedi ki: “Evlâdım senin için ettiğim nezri bilirsin. Ananı tekzîp etmek ister misin? Atala! Dünya denilen mihnehânedeki lezâiz nakz-ı ahd etmeğe değer şeyler değildir. (Biraz tevakkuk eder) Benim kızım gel bakayım... Vâlidene ihânet etmeyeceğine yemin et... Aklından çıkmasın ki... ben şu nezri... senin muhâfaza-ı hayâtın içine ettim... Hatırında tut ki eğer sen bu nezri yerine getirmeyecek olur isen... ananın rûhunu ebedî bir azap bir ızdırıp içinde bırakacaksın... (Ekrem, 1997, ss. 128-129)

Bu sözlerle annesi tarafından psikolojik manada iğdiş edildiği anlaşılan Atala, Şaktaş'la karşılaşınca annesine verdiği sözün hayatında büyük bir engel oluşturduğunun farkına varır. Bundan dolayı Atala, oyun boyunca leitmotiv hâline gelen “Âh! Bedbaht Atala!.. Bî-çâre Şaktaş!” sözlerini tekrarlayarak anne kompleksine sahip bir birey olduğunu gösterir.

Jung konferanslarında “anne kompleksi”nden söz ederken bu kompleksin temelini anne ilkörneğinin oluşturduğunu ancak annenin bu komplekste nedensel bir etken olmasının tartışmalı bir durum gösterdiğini söylemektedir. Yaptığı araştırmalarda özellikle çocuk nevrozlarında annenin aktif olarak rol oynadığını gözlemleyen Jung, yine de çocuğun içgüdülerinin bozulmuş veya anne ile çocuk arasına yabancı/korku uyandıran unsurların da girmiş olabileceğini belirtir (Jung, 2017, s. 24).

Oyunda annesinin yaptığı hatanın bedelini ödeyen Atala, bu kompleksin taşıyıcısı olarak görülmektedir. Nesnel bir etken olarak bu komplekste var olan anne figürü, kızına baskı uygulayan büyükanneyle ortaya çıkmaktadır. Atala'nın annesinin gayri meşru bir birliktelik sonucu hamile kalıp validesi tarafından Simagan'la zorla evlendirmesiyle başlayan bu döngü, masum Atala'nın bekâretinin Hz. Meryem'e adanmasıyla gelişmektedir.

Jung bu kompleksin olumsuz yanında kadının kişiliğinin bilincinde olmadığını, yaşamın kadın için başkaları üzerinden yaşandığını söylemektedir. Erosu sadece annelik ilişkisi biçiminde gelişen kadınlarda kişisel annenin bilinçdışında kaldığını dile getiren Jung, bu kadınların fedakârlıktan ziyade hem kendi kişiliklerini hem de çocuklarının özel yaşamını mahvetmeye dayanan iktidar hırsında olduklarını belirtir (Jung, 2017, s. 27). Bu kadınlardan biri olan Atala'nın annesi de yok edici ve bencil bir figür olarak yaptığı hatanın bedelini kızına ödetmeye çalışır. Ölüm döşegindeyken kızını yanına çağırıp kendi hatalarını tekrarlamaması için ona bekaretini saklama sözü verdiren bu kadın, aslında kızını kurban ederek onun yaşamının mahvolmasına sebep olur. Annesinin baskısı altında kaldığı için verdiği sözü yerine getirmeye

çalayan Atala da bundan dolayı kendini dış dünyadan soyutlayarak içe doğru yönelir. Şaktaş’a âşık olduktan sonra bu sözün kendi için ceza olduğunun farkına varan Atala, korkunç hayaletler, kabuslar ve gündüz düşleri görmeye başlar:

(...) Nihâyet seninle birlikte... kaçmağa karar verdim. Senin arkan sıra gitmeye başladım. Lâkin vâlidemin rûhu... dâima benimle berâber bulunuyordu. Çektiği azap ve ıztıraptan dolayı beni azarlardı. Onun feryâd-ı şikâyetini işitirdim. Cehennem içinde... vücûdumun cayır cayır yandığını görürdüm. Geceleri korkunç korkunç (hayâletler)... gözümün önünde dolaşır gündüzleri garip garip tasavvurlar hayâlimde gezinir...

(...)

Âh... Sen işi tekmi bilmiyorsun... Geceki fırtına esnâsında idi. Artık zihnimde nakz-ı ahd etmeye... karar veriyordum. Gözümün önünde vâlidemin cehenneme itildiğini görmeye... bana lânet ettiğini işitmeye başladım. (Biraz düşünür) İşte o zaman yanındaki Atala... mevtâdan başka bir şey değildi. (Ekrem, 1997, ss. 131-133).

Gölge gibi peşini bırakmayan annesinin ruhuyla karşılaşan Atala, yaşadığı ıstıraplarla olay örgüsündeki gerilimin yükselmesini sağlar. Atala’nın korkunç manzaralar görüp acı feryatlar işitmesiyle şaşkınlık, heyecan ve merak hâllerine sürüklenen okuyucu/seyirci Atala’nın yaşadıklarıyla özdeşlik kurup kendini sorgular.

Atala, anne kompleksinin neticesinde oluşan içe kapanık duygusal tutumunu hayatının her alanına yansıtmaktadır. Bu tipteki kişilerin kendilerini dinde, şiirde bazen de çarpıcı intihar olaylarında gösterdikleri gibi (Fordham, 2008, s. 50) Atala da dine olan bağlılığıyla dikkatleri üzerine çekmektedir. Dinsiz insanların yer aldığı bir kabilede yaşayan ancak annesi tarafından Hristiyan olarak yetiştirilen Atala, Şaktaş’ı “puta tapmaktan başka din bulamadığı” (Ekrem, 1997, s. 79) için eleştirerek aralarındaki din ayrımını sıklıkla vurgular. Yaşamını dine göre yönlendirip annesine verdiği sözü yerine getirmek isteyen Atala, üzerinde oluşan psikolojik baskıyla ruhsal bir çöküş yaşayarak depresyona girer. Bu depresyonun etkisiyle gapten sesler duyan, korkunç hayaller gören Atala, Şaktaş’la birleşemeyeceğini anlayınca açığa çıkan gölgesiyle gizlice zehir içip intihar eder. Atala gibi dindar bir genç kızdan beklenmeyecek bu intihar hem oyundaki kişileri hem de okuyucuyu/seyirciyi şaşırtır. Bu intiharın anne kompleksi gibi psikolojik bir temele dayanması Atala’nın gerçekçi bir kişi olduğunu ve oyuna inandırıcılık kazandırdığını gösterir.

Atala ilkörneksel açıdan ele alındığında kadının yansımalarından biri olan “bakire” ile özdeşleşmektedir. Manuela Dunn Mascetti, bakire ilkörneğini açıklarken ilk çağ mitolojisinde “genç kız” veya “evlenmemiş kadın” anlamına gelen bakireliğin Hristiyanlıkla birlikte yeni bir yola girdiğinden söz etmektedir. İlk çağda evlenmeden çocuk doğuran kadınlara bakire denildiğini ve bu kadınların günümüzdeki gibi yargılanmadıklarını belirten Mascetti,

Hristiyanlıkla birlikte bu kavramın değışerek yüceltildiğini ve evlenmeden çocuk doğuran Hz. Meryem'e toplu tapınmaların yapıldığını dile getirir. Mascetti, Hristiyanların ulaşmak istediğı ama ulaşılması imkânsız bir ideali olan bakire doğumun zamanla kadınların "ruhsal manada" Meryem gibi saf ve dokunulmamış olmayı amaçlamasına dönüştüğünü söyler (Mascetti, 2000, ss. 182-184). Oyunda bu ilkörneğı temsil eden Atala, bakireliği annesinin gençken yaptığı hatanın aynı zamanda küçükken ölüm tehlikesi atlatmasının bedeli olarak ödemektedir. Şaktaş'la kavuşmasına engel olduğu için bakireliğin kutsallığını ve ruhsal manada "saf ve dokunulmamış olma" idealini yaşamaktan ziyade zorunluluk ve ceza olarak gören Atala, verdiği sözden dolayı oyun boyunca annesini suçlayıp yaşamış olduğu baskının neticesiyle intihar eder. Psikolojik açıdan "Oedipal" çatışmayla da ilgili olan bu durum kız çocuğunun annesinden ayrılmasıyla isyana dönüşerek bir karmaşa oluşturur. Holtzman ve Kulish elektrik çatışmayla ortaya çıkan saldırganlık ve anneyle yaşanan/kaybedilmesinden korkulan güven hâlini, psikomitolojik bağlamda "Persephone Karmaşası" olarak nitelendirir (Gürel & Muter, 2007, s. 558). Atala da hem annesi gibi dinine bağlı olmayı isteyip hem de kendine ıstırap veren annesinin gölgesinden kaçmayı arzulayarak Persephone ile özdeşleşir. Bu manada oyunda psikolojik açıdan anne ve kız arasındaki elektrik durumun gözlemlenmesi ve Atala'nın evrensel bir kimliği hatırlatması *Atala yâhut Amerika Vahşileri*'nin geniş kitlelere hitap edebilmesini sağlar. Aynı zamanda temsil ettiği değerlerle her kültürden okuyucunun/seyircinin özdeşlik kurmasına imkân tanıyan Atala, oyuna estetik açıdan değer kazandırır.

Şaktaş

Oyunun asıl kahramanlarından biri olan Şaktaş, başında tüy kalemle bezenmiş kalpağı, sırtında ayı postundan yapılmış pelerini, ayağında çarığı, elinde oku ve yayıyla (Ekrem, 1997, s. 67) tasvir edilen on dokuz yirmi yaşlarında cesur ve yakışıklı bir gençtir. Nata kabilesinden Utalissi'nin oğlu olan Şaktaş, bir savaşta babasının Muskoküljler tarafından öldürülmesi üzerine İspanyollar'a sığınır. Sent Ogüstün'de Lope adındaki bir adam tarafından otuz ay boyunca himaye edilen ve okutulan Şaktaş, şehirde yaşamaktan hoşlanmadığı için doğduğu topraklara geri döner. Ancak düşman kabile tarafından esir edilen Şaktaş, tesadüf eseri karşılaştığı Atala'ya ilk görüşte âşık olur.

Şaktaş, kişilik özellikleri bakımından dikkatini dış dünyaya yönlendiren ve nesnel koşulların taleplerine göre davranan bir erkektir. Olay örgüsünde savaş gibi bir olayın etkisini derinden yaşayan Şaktaş, bunun ardından yatan sebepleri insanlar ve nesneler üzerinde aramaya çalışır. Bu manada libidosu dışa doğru akan ve duyularını gereğinden fazla önemseyen Şaktaş, psikolojik tipler açısından *dışa yönelik duyumsallığı* temsil etmektedir. Jung bu tiplerin dış

etkenlerce harekete geçirildiklerini, nesnel gerçekliğe ilgi duyup ayrıntılara bayıldıklarını belirtmektedir (Stevens, 2014, s. 124). Duyuş gücü oldukça gelişkin olan Şaktaş da oyunun ilk sahnesinde tabiatla insanmış gibi konuşarak yaşadıklarını anlatmaktadır:

Ey ferahlı orman! Ey safâlı çemenzâr! Nedir sizdeki bu hal? Nedir sizdeki bu inkılâb? N’olsun size bu dargınlık? N’olsun size bu hây ve hûy-ı mâtem? Ah evvel içinize geldiğim vakit hepiniz beni ayrı ayrı ikrarına mazhar ederdi. Hatırımı sormak, gönlümü almakta her biriniz ötekini geçmeye çalışırdı. Uyumak istediğim zaman ağaçlarınız gölgesini üzerime yorgan ederdi. Çimenleriniz döşeğimi sererdi. Kuşlarınızın cıvıltısı ırmaklarınızın şarılıtlısıyla birleşirdi de hem gönlümü eğlendirirdi hem de uykumu getirirdi.

(...)

Vatanımdan uzak düştüm. Yabancı bir yerde yabancı bir adamın yanında otuz mâh oturduğum müddetçe anamın, vatanımın hasretiyle muttasıl ağladım. Nihâyet kader ve tâlî’im hiddet ve şiddetini ta’dil etti. İnâyetinin, mürüvvetinin esîri olduğum zâtın rızâsını tahsil ederek size kavuşmaya yol bulundu. Kalktım geldim. (Ekrem, 1997, ss. 67-69)

Şaktaş’ın tabiatla iç içe yaşamının güzelliğini dile getirdiği bu cümleler, onun dış dünyaya farklı bir gözle baktığını gösterir. Tabiata insani özellikler yükleyerek renkli tasvirler yapan Şaktaş, okuyucunun/seyircinin zihninde zengin çağrışımlar uyandırarak heyecan ve ritim duygusunu ortaya çıkarır. Aynı zamanda *Atala yâhut Amerika Vahşileri*’nin pastoral edebiyatın ilk örnekleri (Enginün, 2013, s. 682) arasına yerleşmesini sağlayan bu cümleler oyunu estetik açıdan yükseltir.

Şaktaş oyununda sadece doğayı değil insanı da önemseyen hâlleriyle görülmektedir. Annesine olan sevgisini olay örgüsü boyunca sıklıkla dile getiren Şaktaş, kadınlara da aynı sevgi ve anlayışla yaklaşır. Şaktaş özellikle kadınların yaşamın merkezinde yer aldığını; onların doğuran, besleyen ve büyüten varlıklar olduğunu dile getirerek anne ilkörneğinin yaratıcılık işlevini şu cümleler üzerinden vurgular:

Âh! Sizler gündüzün revnakı, letâfetsiniz. Gece de sizi seher vakti çimenlerin üzerinde bulunan o güzel çiğlerden daha ziyâde sever. İnsan sizin karnınızdan çıkar. Sonra memeleriniz, ağzınıza asılır. Lâkırdılarınız da bir acâyip hal var: Her türlü elemi, ıztırâbı uyutup teskin eyliyor!... İşte bunları bana anam söylemişti... Anam bana şunu da demişti ki; kızlar o gizli çiçeklerdir ki vahşi tenhâ yerlerde bulunur!... (Ekrem, 1997, s. 77)

Şaktaş vahşi bir erkek olmasına rağmen kadına verdiği değerle hem oyundaki kişiler hem de okuyucu/seyirci tarafından takdir edilerek özdeşlik kurma hâlini ortaya çıkarır. Duyulara yönelik tasvirleriyle muhataplarında zengin çağrışımlar uyandırmayı da başaran Şaktaş, bu sayede oyuna değer kazandırır.

Dışa yönelik duyumsal bir tip olan Şaktaş’ın olay örgüsünde yardımcı işlevi olan “duygu”yu da aktif bir şekilde kullandığı görülmektedir. Şaktaş bu işlevi annesine olan derin özlemiyile

birlikte ilk görüşte âşık olduğu Atala'ya da yansıtmaktadır. Hatta onu annesinden ve vatanından daha çok sevdiğini belirten Şaktaş, sevdiği kadınla ayrı kalmanın ruhunda yaratacağı boşluğu şu sözlerle dile getirir:

(Hadîd bir sesle) Sus! Atala! Ey benim vatanımdan kıymetli, hayâtımdan lezzetli Atala, sus! Sus! Âh ey dünya ile berâber yaratılmış kadar eski olan ağaçlar!... Söyleyin, söyleyin şimdiye kadar böyle hazîn böyle garîp bir hal gördünüz mü? (Atala'ya teveccühle) Atala! Atala! Sen gideceksin de ben yalnız yaşayabileceğim öyle mi? Senin hasretini vatanım, vâlidem bana unutturacak öyle mi? Öyle mi?... (Titrek sesle) Yok Atala! Ağlama ağlama.. Anladım ki sen beni istemezsin onu da anladım ki sen beni ne kadar istemezsen beni o kadar isterim... (Ekrem, 1997, s. 89)

Aşırıya varan duygusallığının etkisiyle gölgesi açığa çıkan Şaktaş, Atala'nın kendini istemediğini hatta onu unuttuğunu düşünmektedir. İlerleyen sahnelerde Simagan'ın adamları tarafından yakalanan Şaktaş, Atala'nın götürülüp uzun süre yanına gelememesinden dolayı kendinden beklenmeyecek bir tutumla sevdiği kadına sitemler eder. Onun için yanmayı göze aldığını ancak Atala'nın kendisini bırakan bir vefasız olduğunu düşünen Şaktaş, zihninde gelişen sapmalarla okuyucuyu/seyirciyi şaşırtır. Gölgesinin esiri olduğunun farkına varınca düşüncelerinden dolayı pişmanlık duyan Şaktaş, muhataplarında farklı duyu hâlleri uyandırarak olay örgüsündeki gerilimin artmasını sağlar.

Şaktaş dışa yönelik duyumsallığını acıdan zevk alıp karşısındakini duygusal manada manipüle etmesiyle de göstermektedir. Sevdiği kadınla bir arada kalabilmek için Atala'yı yönlendirmeye çabalayan Şaktaş, Muskoküljler tarafından cayır cayır yakılacağını belirterek kendini acındırır. Yaptığı duygu sömürüsüyle Atala'yı kaçırmaya ikna eden Şaktaş, dışa yönelik duyumsal bir tip olarak başkalarını yönlendirebildiğini gösterir.

Şaktaş ilkörneksel açıdan değerlendirildiğinde cesareti, fedakârlığı aynı zamanda yaşadığı toprakları koruyup ve babasının öcünü düşmanlarında almak isteyen duruşuyla "savaşçı"yla özdeşleşir. Carol Pearson tarafından tanımlanan savaşçı hem kendinin hem de çevresinin kaliteli bir yaşam sürmesini amaçlayan; sabırlı ve acıya dayanma gücü yüksek bireydir (Pearson, 2003, ss. 132-138). Bu figürün temsili olan Şaktaş, Muskoküljlerle yapılan bir savaşta iki kez yaralanıp babasını kaybeder. Bozgundan dolayı müttefikleri olan İspanyollarla Sent Ogüstün'e giden ve burada otuz ay kalan Şaktaş hem yurt özlemi hem de babasının öcünü almak maksadıyla vatanına döner. Simagan'ın adamları tarafından esir edilmesine rağmen Atala'yla birleşebilmek için düşmanlarına cesurca kafa tutan Şaktaş, gururundan ödün vermez. Atala için yakılmayı bile göze alan Şaktaş, savaşçı olarak sabırlı ve dayanma gücü yüksek bir birey olduğunu gösterir. Cesareti ve kararlılığıyla okuyucunun/seyircinin özdeşlik kurmasına ve heyecan duymasına imkân sağlayan Şaktaş, ilkörneksel kimliğiyle olayların gerilimini

yükseltmeyi başarır. Olay örgüsünün sonunda Atala'nın intihar etmesiyle trajik bir kahramana dönüşerek acıma hissi de uyandıran Şaktaş, her şeye rağmen zorluklar karşısında pes etmeyen tavırlarıyla ve yüksek duyuş gücüyle muhataplarının edebî eserden estetik haz almasını sağlar.

Simagan

Muskokülji reisi olan Simagan, oyunda aktif olarak rol almasa da Şaktaş'ı esir olarak tuttuğu için olay örgüsündeki akışın değişmesini sağlayan karşı güçtür. Oyunda Atala'nın üvey babası olarak görülen Simagan vahşi, acımasız, savaşçı ve otorite sahibi bir yerlidir. İnsanları etrafında toplayıp onları diktatör kimliğiyle yönlendiren Simagan, psikolojik açıdan libidosu dışa doğru akan duyuş gücünü önemseyen *dışa yönelik duyumsal* tipi temsil etmektedir.

Doğayla iç içe bir hayat sürmesinden dolayı kendini ormanlardaki güçlü hayvanlarla özdeşleştiren Simagan duyuş gücünü mahiyetindeki cenkçilere de yansıtır. Onların da görme, işitme ve dokunma duyularını harekete geçiren tasvirlerle öne çıkarma yoluna giden Simagan, düşman kabilesinde yer alan esirleri “tilki” ve “köstebek” gibi güçsüz ve korkak hayvanlarla özdeşleştirir. Duyumsallığıyla okuyucunun/seyircinin zihninde renkli çağrışımlar oluşturan Simagan, estetik haz yaratır.

Simagan'ın oyunda en dikkat çeken yönü halkıyla olan konuşmalarında ortaya çıkan öğreticiliği ve demokrasi gibi yeniliğe açık bir tutumu benimsemesidir. Kabile reisi olduğu için kurallara, inançlara bağlı olan ve bunun halk tarafından da önemsenmesini bekleyen Simagan, yaptığı konuşmada sözünün sık sık kesilmesinden dolayı etrafındakileri şu sözlerle uyarır:

Beni dinleyin! Ben söylerken siz bir şey sormayın, lâkırdımın akışını kesmeyin... Ben sizin soracağınız şeyleri sırasıyla söylerim. Bir adamın sözünü kesmek, bir ırmağın mecrâsını tıkamaktır. Mecrâ tıkanırdı gibi ırmak nasıl yolunu şaşırsa, ortasından kesilen lâkırdı da yolunu sapıtır. Anladınız mı? (Ekrem, 1997, ss. 97-98)

Sözleriyle duyularına da önem verdiğini bir kez daha gösteren Simagan, çevresindekilere nezaket kurallarını hatırlatır. Simagan bu konuşmanın ardından vahşi ve acımasız bir diktatörden beklenmeyecek olan demokrasi fikrini açığa çıkararak okuyucuda/seyircide şaşkınlık hâli oluşturur. Esirlerin kurallar gereği yakılması meselesini halkın oylamasına sunan Simagan, fikirlerini söyleyip çoğunluğun kararına uyacağını belirterek yenilikçi bir tutum sergiler:

İşte ben bunu yakmak.. hem de birden değil, vücûdunu elle parça edip de, her parçasını ayrı ayrı yakmak isterim... Lâkin... İşitiyorum ki içimizde bir takım adamlar “Tutulan esirler yakılması da, hizmet ettirilsin... ekin ektirilsin... tarla sulattırılsın...” diyorlarmış... Birtakım adamlar da bilir misiniz ne diyorlarmış? “Hayır! Ne kadar esir tutulursa eskiden beri olduğu gibi yakılsın... Bizim hizmetkâra ihtiyacımız yoktur... Şimdiye kadar ekiniimizi kendimiz ekiyorduk... Tarlalarınızı kendimiz suluyorduk... Bundan sonra bu hizmetleri yine kendimizi görürüz...

İşimizi esirlere gördürmek bizi tembel eder... Vücutlarımız kuvvetsiz olur” diyorlarmış... Sanki böyle diyenlerden biri de benim... Fakat böyle...

(...)

İşte böyle, birtakımımız esirler yakılmasın... birtakımımızda yakılsın... demek iyi bir şey değil. Çünkü bundan çok fenâlıklar çıkar. Anladınız mı? İşte bu meseleyi ortaya koyup, bunun üzerine söyleşmek ve esirleri yapmak mı iyi yoksa yapmamak mı?.. Hangisi bizim için hayırlı ise o tarafa gitmek için sizi buraya topladım... Bunun üzerine söyleşiriz, düşünürüz, taşınırız... Ben her ne kadar esirleri yakmak ister isem de yakmamak daha hayırlı olduğuna kanarsam ben de o taraftan olurum... İşte sizi buraya toplamamın birinci sebebi bu!.. (Ekrem, 1997, ss. 99-100)

Bu anlayışıyla “medeniyet ve vahşet” karşıtlığını sunan Simagan çoğunluğun kararı olan esirlerin yakılma meselesini kabul eder. Vahşi olmasına rağmen medeniyetle ilişkilendirilecek bir kavramı okuyucuya/seyirciye yansıtan Simagan oyuna değer kazandırır.

Oyunda zalim bir kabile reisi olarak görülen Simagan, ilkörneksel açıdan “gölge”yi temsil etmektedir. Kişisel bilinçdışı içeriğinden gelen ve ben üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip ilkörneklere biri olan gölge, kişiliğin karanlık yönüdür (Jung, 2015, s. 180). Sembolik açıdan şeytan, canavar, kurt adam, yılan, ejderha gibi yırtıcı/yok edici varlıklarla özdeşleşen gölge, modern dünyada yabancı ve zalim insanlarla, diktatörlerle temsil edilir. Simagan da iki gencin kavuşmasını engelleyen aynı zamanda insanları vahşice katletmekten zevk alan sadist bir adamdır. Gölgesi tarafından ele geçirildiği için oyunda kötücül eylemleriyle öne çıkan Simagan, olay örgüsündeki gerilimi yükselterek heyecanın diri tutulmasını sağlar. Özellikle Şaktaş’ı cani bir şekilde parçalayıp yakmak istediğini söylediği cümlelerle de okuyucuyu/seyirciyi şaşırtma yoluna giden Simagan, sınırlı bir rolü olmasına rağmen muhataplarının oyundan estetik haz almasına imkân tanır.

Misyoner

Atala yâhut Amerika Vahşileri’nde Simagan gibi olay örgüsünde aktif olarak yer almayan diğer kişi Misyoner’dir. Atala ve Şaktaş’ın yağmurda mahsur kaldıkları esnada ortaya çıkarak onlara yardım eden bu yaşlı adam, gözlerden uzak bir kulübede yaşamaktadır. Olay örgüsünde aktif bir rol sergilemediği için kişilik özellikleri hakkında sınırlı bilgiye sahip olunan Misyoner akıllı, cesur, dürüst ve yumuşak huyludur. Köpeğiyle birlikte kırlarda yolunu kaybedenleri bulup onlara yardım eden bu adam, misyoner olmanın da etkisiyle psikolojik tipler bakımından *içe kapanık sezgisel* tipi temsil etmektedir.

Akıldışı tipler kategorisindeki içe kapanık sezgiselliği tanımlayan Jung, bu tipteki kişilerin ortak bilinçdışıyla ilgilendiklerini; mistik, hayalci, kâhin görünümleriyle şaşkınlık veren ayrıkçı bir mizaca sahip olduklarını belirtir. Bu kişilerin mezhep hareketleriyle aynı zamanda çete

isyanlarıyla da bağlantılı olduklarını söyleyen Jung, bu tipteki kişilerin sezgilerinden dolayı kehanetleri andıran rüyalarıyla da dikkatleri üzerlerine çektiklerini dile getirir (Fordham, 2008, ss. 53-54). Dinsel yönüyle öne çıkan Misyoner de sezgilerinin etkisiyle kendini insanlardan soyutlayıp aynı zamanda putperest bir kabileyi cahillikten kurtarmaya ve terbiye etmeye çalışarak onları Hristiyanlığa yönlendirmektedir.

Misyoner olay örgüsünde Şaktaş'la girmiş olduğu bireysel çatışmayla aslında putperestlik ve Hristiyanlık üzerinden toplumsal bir çatışma gerçekleştirmektedir. Şaktaş'ın Hristiyanlığa mensup olan Atala'nın ettiği yeminden dolayı ayrı kalmalarına isyan edip “Şu medh ettiğin dîne bak ki beni Atala'dan ayırıyor! Tabîata muhâlif olan bir hüküm nasıl kabul olunur?” (Ekrem, 1997, ss. 128-129) şeklindeki eleştirisine Misyoner'in şu sözlerle karşılık vermesi dikkat çekicidir:

“Dünyada hiçbir din yoktur ki insana tâkatinin üzerinde ağır ağır teklifler etsin. Her şeyde husûsuyla umûr-u dîniyyede hulûs ile itidâl ifrât ve şiddetten fazladır.” (Ekrem, 1997, s. 132)

Bu cümleyle dünyadaki tüm dinlere seslenip evrensel bir mesaj veren Misyoner, Şaktaş'ı din konusunda ikna etmeyi başarır.

Oyunda latif ve yardımsever bir ihtiyar olarak anılan Misyoner, ilkörneksel açıdan “yaşlı bilge”yi temsil etmektedir. Yaşlı bilge, ortak bilinçdışında yer alan ve bütün ilkörnekler arasında tanınması en kolay olan figürdür. Masallarda, efsanelerde ve rüyalarda ak sakallı ve yaşlı bir adam olarak ortaya çıkan bu figür, genellikle zor durumda kalan kahramana yardım ederek onun yolunu aydınlatmaktadır. Jung bu figürü “bir yandan bilgi, tefekkür, içgörü, bilgelik, zekâ ve sezgiyi, diğer yandan ‘ruhsal’ karakterini yeterince yalın yapan iyi niyet ve yardımseverlik gibi ahlaki nitelikleri temsil eder.” şeklinde tanımlamaktadır (Jung, 2019, s. 170). Misyoner de Şaktaş ve Atala'nın yardıma ihtiyaç duyduğu bir esnada karşılıklarına çıkarak onlara yardım etmektedir. Aynı zamanda bir din adamı olarak bilgeliğiyle onları yönlendirmeye de çalışan Misyoner, özellikle Atala'nın takıntılı fikirlere bağlandığını söyleyerek onu uyarır. Misyoner, dinsel kimliğinden dolayı sadece Hristiyanlığa mensup insanlara değil evrensel değerlere de seslenerek oyunun geniş kitlelere hitap etmesini sağlamaktadır.

Sonuç

Anlatma esasına bağlı edebî metinlerde, anlatıcının varlığıyla ayrıntılı bir şekilde tarif edilen şahıslar, ne yazık ki göstermeye bağlı edebî bir tür olan tiyatrodan anlatıcı bulunmaması sebebiyle sınırlı bir biçimde işlenmektedir. Bu sebeple tiyatro eserlerinde yer alan kişilerin psikolojik özelliklerini çözümlemek oldukça zordur.

Bu çalışmada, Tanzimat döneminin öncü yazarlarından biri olan Recaî-zade Mahmut Ekrem'in uyarlama tiyatrosu *Atala yâhut Amerika Vahşileri'nde* yer alan şahısların psikanalitik çözümlemesi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlardan hareketle oyunda Jung'un kategorize ettiği psikolojik tipler bağlamında *içe kapanık duygusal*, *dışa yönelik duyumsal* ve *içe kapanık sezgisel* olmak üzere üç farklı tip tespit edilmiş; yine Jung'un çalışma alanı olan ilkörneksel benlikler kapsamında "bakire", "savaşçı", "gölge" ve "yaşlı bilge"ye rastlanmıştır.

Konusu "medeniyet-vahşilik" ikilemi olan oyunda, olayların merkezinde yer alan Atala'nın annesi tarafından bastırıldığı, vahşi kabilenin de etkisiyle içe kapanık duygusal bir birey olarak yetiştiği; Atala'yla birlikte merkez kişilerden biri olan Şaktaş'ın duyuş gücü yüksek, cesur, savaşçı ve fedakâr bir erkek olarak dışa yönelik duyumsal bir tip olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle anne kompleksinin etkisiyle içsel çatışmalar yaşayan Atala'nın yaşadığı ıstıraplarla okuyucuda/seyircide özdeşlik kurma hâlini ortaya çıkardığı; Şaktaş'ın cesaret ve fedakârlığıyla muhataplarının takdirini kazanarak olay örgüsünün heyecanını yükselttiği tespit edilmiştir. Oyunda karşı güç olan Simagan'ın ise Şaktaş gibi duyuş gücü yüksek ancak mizaç bakımından vahşi, acımasız bir birey olarak dışa yönelik duyumsal tipin kötücül kimliğini yansıttığı görülmüştür. Vahşiliğiyle ve iki gencin bireyleşmesini engelleyen ve olay örgüsündeki gerilimi arttıran Simagan, ilkörneksel açıdan temsil ettiği gölgeyle geniş kitlelere hitap ederek kişinin kendini sorgulamasını sağlamıştır. Olay örgüsünün son sahnesinde ortaya çıkan Misyoner'in ise sezgileriyle hareket ederek zor durumda kalan insanlara yardım eden içe kapanık sezgisel bir tip olduğu görülmüş; bireyin içindeki iyiliği açığa çıkarmasını sağlayarak okuyucuda/seyircide özdeşlik kurma hâlini oluşturmuştur.

Kaynakça

- Enginün, İ. (2013). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. Dergâh Yayınları.
- Fordham, F. (2008), *Jung Psikolojisi*. (Çev. Aslan Yalçınar). İstanbul: Say Yayınları.
- Gürel & Muter (2007), "Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması". Sosyal Bilimler Dergisi 2007/1, 537-569.
- Jung, C. G. (2009), *İnsan ve Sembolleri*. (Çev. Ali Nihat Babaoğlu). İstanbul: Okuyan Us.
- Jung, C. G. (2017), *Dört Arketip*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2015), *Feminen-Dışilliliğin Farklı Yüzleri*. (Çev. Tuğrul Veli Soylu). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2019), *Maskülen-Erilliğin Farklı Yüzleri*. (Çev. Didem Gamze Erdinç). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2019b), *Psikolojik Tipler*. Pinhan Yayıncılık.

- Parlatır, İ. (1995), *Recaî-zade Mahmut Ekrem*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Parlatır, İ., Çetin N. & Sazyek H. (1997), *Recaî-zade M. Ekrem Bütün Eserleri I*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pearson, C. S. (2003), *İçimizdeki Kahraman*. (Çev. Semra Ayanbaşı). İstanbul: Akaşa Yayınları.
- Sarıççek, M. (2020), *Modern Kahramanın Mitolojik Yolculuğu*. Ötüken Neşriyat.
- Stevens, A. (2014), *Jung*. (Çev. Ayda Çayır). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2013), *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları
- Atay, S. (2021), “Atala Yâhut Amerikan Vahşileri (Recâizâde Mahmut Ekrem)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/atala-yahut-amerikan-vahsileri-recaizade-mahmut-ekrem>. [Erişim Tarihi: 24 Aralık 2024].

Extended Abstract

Swiss psychiatrist Carl Gustav Jung, one of the important figures of analytical psychology, offers new perspectives to both psychology and literary science with his theories of “archetype” and “psychological type”.

Aiming to understand and illuminate consciousness, Jung divides the types into two basic attitudes, “introverted” and “extroverted”, depending on the movements of the libido, in his

conferences published under the title Psychological Types. These two types, which can be distinguished by their object-oriented behaviors, are called “attitude” types; those outside this type are called “function” types.

According to Jung, people with an “extroverted” attitude focus on events in the outside world, while “introverted” people are interested in their own inner world. Extroverted individuals are enterprising, outspoken, and adaptable to conditions; these people approach unknown situations with a carefree and indifferent self-confidence. Individuals with an introverted attitude have a structure that keeps everything to itself, is absent-minded, indecisive and exhausted. These individuals, who are always on the defensive, tend to approach events with skepticism.

Jung considers the auxiliary tools of consciousness in terms of orientation as four functions and defines them as “sensation (i.e. sensory perception) tells us that something exists, thought tells us what it is, feeling tells us whether it is pleasant or unpleasant, and intuition tells us where it comes from and where it goes.” The combination of these four functions and two basic attitude types creates eight psychological types: *extroverted sensing*, *introverted sensing*, *extroverted thinking*, *introverted thinking*, *extroverted emotional*, *introverted emotional*, *extroverted intuitive*, *introverted intuitive*. This theory can be used in the analysis of characters in literary works.

Recaî-zade Mahmud Ekrem (1847-1914), one of the pioneer writers of the Tanzimat period, played a major role in the process of renewal and change in 19th century Turkish literature. Ekrem Bey, who followed in the footsteps of the artists and intellectuals of the period such as Şinasi, Namık Kemal and Ziya Paşa, contributed many works to Turkish literature as a poet, novelist, storyteller and theorist. Ekrem Bey, who also gave importance to western theater, which settled into our literature as a new genre in the Tanzimat period, wrote four plays, two of which were translations. In this study, the characters in the author’s adaptation of the play *Atala or American Wilds*, are analyzed with a psychoanalytic perspective based on Carl Gustav Jung’s theories and interpreted in terms of literary science.

The first adapted play in Turkish literature, *Atala or American Wilds* (1873), is a dramatization of the novel *Atala*, which Recaî-zade Mahmut Ekrem translated from Chateaubriand in 1872. Taking its story from the West, this play deals with the love of two young people named Atala and Şaktaş and their passion for their beliefs. *Atala or American Wilds*, a five-part drama, is an “exotic” play. Atala, who pioneered romanticism in the West, was also very popular in our country; Ekrem Bey, who was devoted to romanticism, translated this work into Turkish and

turned it into a play a year later, thus introducing both the “pastoral” genre and “adaptation theater” to our literature.

Based on the results obtained, three different types were identified in the game, namely introverted emotional, extroverted sensing and introverted intuitive, within the context of the psychological types categorized by Jung; again, within the scope of archetypal selves, which is Jung’s field of study, the “virgin”, “warrior”, “shadow” and “old sage” were encountered. In the play, whose subject is the “civilization-savagery” dilemma, it is observed that Atala, who is at the center of the events, is suppressed by her mother and grows up as an introverted emotional individual under the influence of the savage tribe; and that Şaktaş, who is one of the central characters along with Atala, is an outwardly emotional type, with high emotional power, brave, warrior and self-sacrificing man. It has been determined that Atala, who experiences internal conflicts especially under the influence of the mother complex, elicits identification with the suffering he experiences in the reader/audience; and that Şaktaş increases the excitement of the plot by gaining the appreciation of his interlocutors with his courage and self-sacrifice.

Simagan, the opposing force in the play, is seen to reflect the malevolent identity of the externally oriented sensuous type as an individual with high emotional power like Şaktaş but wild and ruthless in terms of temperament. Simagan, with his wildness and preventing the individualization of the two young people and increasing the tension in the plot, appealed to large masses with the shadow he represented in terms of archetypes and made the person question himself. The Missionary, who appears in the last scene of the plot, is seen as an introverted intuitive type who helps people in difficult situations by acting with his intuition; he creates a state of identification in the reader/audience by enabling the individual to reveal the goodness within him.